

«O DOMINIO DA CASA DE SAN FIZ DE ASMA: EVOLUCIÓN E INVERSIÓN DUN DOMÍNIO FIDALGO DURANTE O ANTIGO RÉXIME»

por
VÍTOR MANUEL MIGUEZ

Tradicionalmente enfocada dende unha perspectiva erudito-xenealóxica, a historia dos pazos galegos adoeceu de perspectivas económico sociais acordadas coa renovación historiográfica dos últimos decénios¹. Porén tais aportacións, independentemente do mérito de autores como BOUZA BREY ou FERRO COUSELO, pouco mais aportaron que a confirmación das teorías do Seminario de Estudos Galegos verbo da fundación de boa parte dos morgados fidalgos a fins do século XVI², obviando absolutamente perspectivas mais extensas relativas ao tema. Foi por iso polo que as investigacións de Ramón VILLARES encol da Casa de Lagariños, cobriron de xeito absoluto un dos valeiros mais patentes da historiografía galega³. Nas suas pescudas, o profesor vilalvés confirmaba escritos e teorías

¹ Dentro dos numerosos historiadores desta corrente só contadas excepcións forneceron un material a salientar. Vid. por exemplo as vastas aportacións de VÁZQUEZ SEIJAS, M; *Fortalezas de Lugo y su provincia*; Lugo, 1955-57 CRESPO POZO, J; *Blasones y linajes de Galicia*; Ed. de los Bibliófilos Gallegos & Monasterio de Poio, Santiago, 1958-85; e as mais integrais de BOUZA BREY, F; «El señorío de Villagarcía desde su fundación hasta su marquesado, 1461-1655»; In *C.E.G. Anexo XV*, Santiago, 1965; e FERRO COUSELO, X; «Gente llana con ventura, Los Boanes»; In *Boletín Auriense* 2, Museu Arqueolóxico, Ourense, 1972.

² Vid. VV.AA; *Terra de Melide*; Santiago, 1933.

³ vid. VILLARES, R; *La propiedad de la tierra en Galicia*; Siglo XXI, Madrid, 1981.

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLII, Fascículo 107, Santiago 1995.

salientadas polos tratadistas decimonónicos, nas cais se sinalava ao subforo das institucións eclesiásticas como o medio principal de formación patrimonial da fidalguia emerxente⁴; conclusión que mesmo deu orixe á introdución en Galicia do concepto de clase média⁵.

A fortuna desta denominación perpetuou a expresión middlemen ou «señores medianeros» acuñada por MONTERO RIOS en 1886⁶, e mesmo conservouse hoxendia ao traveso de conceptos como o de «hidalguia intermediaria»⁷. A obra de VILLARES non fixo senón insistir outravolta no carácter intermediario da fidalguia galega, e con ela, dos seus sistemas de medre económico⁸, tendencia que se ben semella ser certa para determinados dominios como o de Lagariños, foi minoritaria no caso doutros.

⁴ Este feito foi o que orixinou unha publicística voraz verbo da fidalguia e da institución foral no século XIX. Son interesantes as referencias de Jacobo GIL VILLANUEVA ao respecto:

«...una idea ocurrio, inocente en su primera concepcion, maldecible en su realidad. Sus elementos son el egoismo de una parte; la irreflexion e la otra. Esos elementos combinados han creado los subforos...».

E mesmo as mais directas de Gumersindo BUJÁN:

«...abuso y abuso muy lamentable fue el de los subforos, pues la renta que se imponía sobre las tierras, en beneficio de verdaderos parásitos de la propiedad, crecia considerablemente en cada transmisión (...) siquiera los monasterios y conventos, con sus ambiciones y egoismo, habian concedido las tierras por módicas pensiones; pero los hidalgos y señores que a la sombra de aquellas corporaciones adquirieron posición y tierras, las transmitieron á otros foreros imponiendoles pensiones subidísimas...». Vid. GIL VILLANUEVA, J; «Propiedad foral: Galicia»; *Revista Económica* I, S.E.A.P. Santiago, 1859, p.66; et BUJÁN, G; *De la propiedad y los foros*; Ourense, 1902, p.182.

⁵ Vid entre outros: PIÑEIRO SOMOZA, R; «¿Son perjudiciales los foros en Galicia?»; In *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* XIII, Madrid, 1863, p.116 / JOVE Y BRAVO, R; *Los foros en Asturias y Galicia*; Oviedo, 1876, p.17 / DÍAZ DE RÁBAGO, J; «Sobre foros» -prólogo a un libro de Alfredo Vicenti-; In *Díaz de Rábago, Obra Completa* T.VII, S.E.A.P. Santiago, 1900, p.233 / PÉREZ PORTO, José; *El derecho foral de Galicia*; A Coruña, 1915, p.69 / BERNALDO DE QUIRÓS, C & RIVERA PASTOR, F; *El problema de los foros en el NO de España*; Instituto de Reformas Sociales, Madrid, 1923, p.28 / PLANELLAS, J. (Recopilador); «Actas del Congreso Agrícola Gallego»; In *Revista Económica* V, S.E.A.P. Santiago, 1864.

⁶ Vid. MONTERO RIOS, E; *Proyectos de ley de expropiación forzosa, redención de censos y foros y crédito agrícola*; Madrid, 1886, p.76

⁷ Vid. EIRAS ROEL, A; «Prólogo» [A M^a del Carmen Quintáns en *El dominio de San Martín Pinario*]; Universidade de Santiago, 1972, p.12

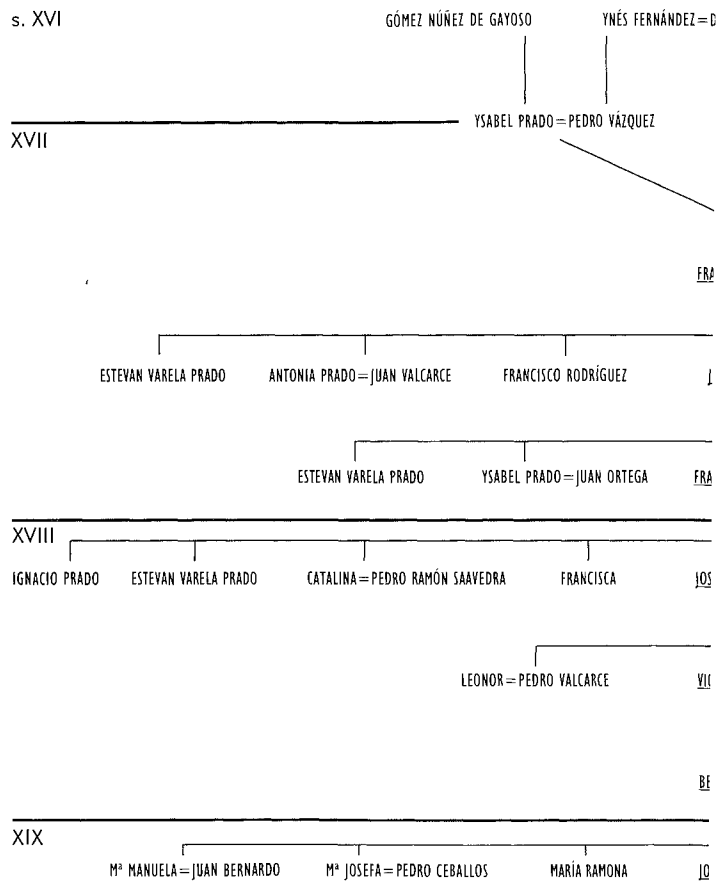
⁸ Para Villares a interposicion entre outros dominios e a propiedade da terra é sen dúbida a via mais frecuente de adquisición de dominios por parte da fidalguia. VILLARES, R; *La propiedad de la tierra...*; op cit. p.81

A este respecto, o dominio da Casa de San Fiz de Asma afastase notoriamente deste modelo por realizar grande parte da súa expansión patrimonial a traveso dun importante proceso de merca de terras. As mercas de terras constituiron unha estratexia xeral dentro da formación dominial da maioría dos domínios da pequena nobreza galega, como tamén aconteceu coa Casa de Lagariños, pero a súa consideración como estratexia menor se invalida para o dominio chantadino que estamos a estudar na nosa tese doutoral. Urxe, xa que logo, apresentar as conclusións ao respecto a fin de salientar a importancia que tivo este tipo de inversión económica na formación da fidalguía galega. Tal obxectivo apoia-se na documentación particular do Marquesado de «San Martín» de Ombreiro⁹, conxunto documental descatalogado e bastante desigual na súa composición, da que sobresaen un amplo número de protocolos notariais nos que se alicerzaron fundamentalmente os nosos datos, previamente aos cais expomos unha breve historia da casa.

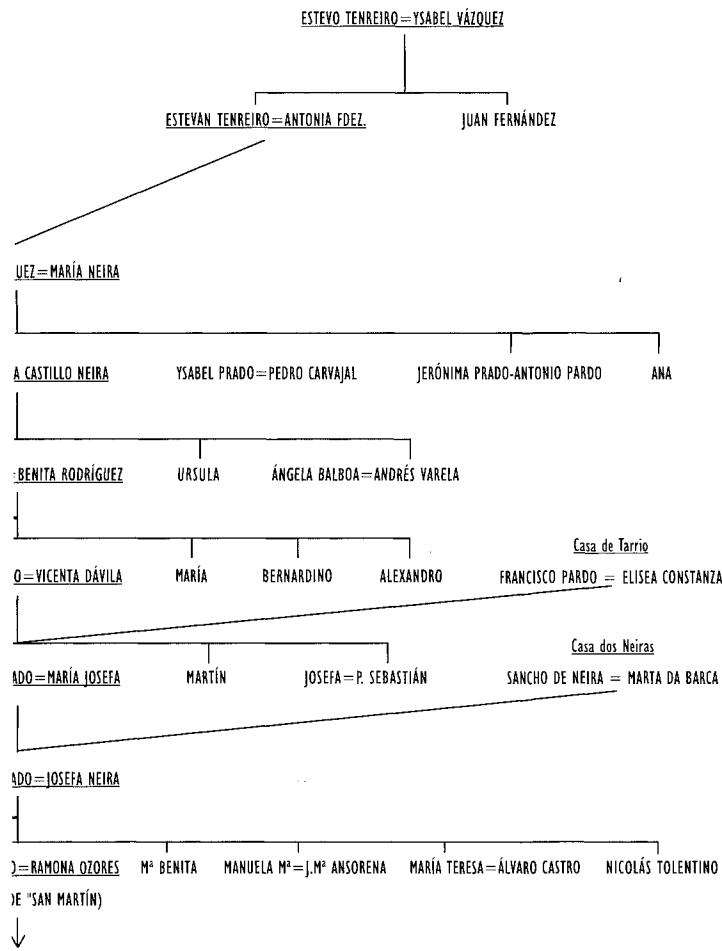
O dominio de San Fiz ven dado da confluencia de dúas liñas familiares (ESQUEMA N° 1); unha era a do coengo lucense Gómez Núñez de Gayoso, posuinte na cidade de Lugo e arredores dunha ampla propiedade raíz da que salientaban os coutos xurisdiccionais de Ombreiro e Parada. Maria de Neira e Prado, a súa neta, recibirá íntegras as súas propiedades a traveso dunha mellora de tercio e quinto en 1611, canalizandoas ulteriormente ao patrimonio da Casa de San Fiz por mor do seu matrimonio con Francisco Rodríguez Varela. Dous dos seus fillos foron beneficiados pola fundación de dous vínculos por parte do seu avó, o escribano Estevan Tenreiro en 1614, dividindo as propiedades da casa en dous grupos en torno a Chantada e Lugo. Finalmente, a morte dun dos netos unificaría o patrimonio da casa. Este, acrescentado con dotes, subforos, pero fundamentalmente con mercas de terras, expandiríase notablemente en 1762, cando produxose a incorporación patrimonial da viciña Casa de Tarrio (ESQUEMA N°2); pero non acadaría a súa máxima extensión ata cruzada a fronteira secular, onde logo do casamento do vinculeiro Benito Maria de Prado con María Josefa de Neira e Ulloa, a Casa de S.Fiz incorporaría a impresioante cantidade de 10 solares, causa última do nomeamento en 1817 de José Maria de Prado como Marqués de «San Martín de Ombreiro».

⁹ Actualmente un conxunto de cáseque 100 legaxos depositados no Fondo de Familias Particulares do A.R.G.

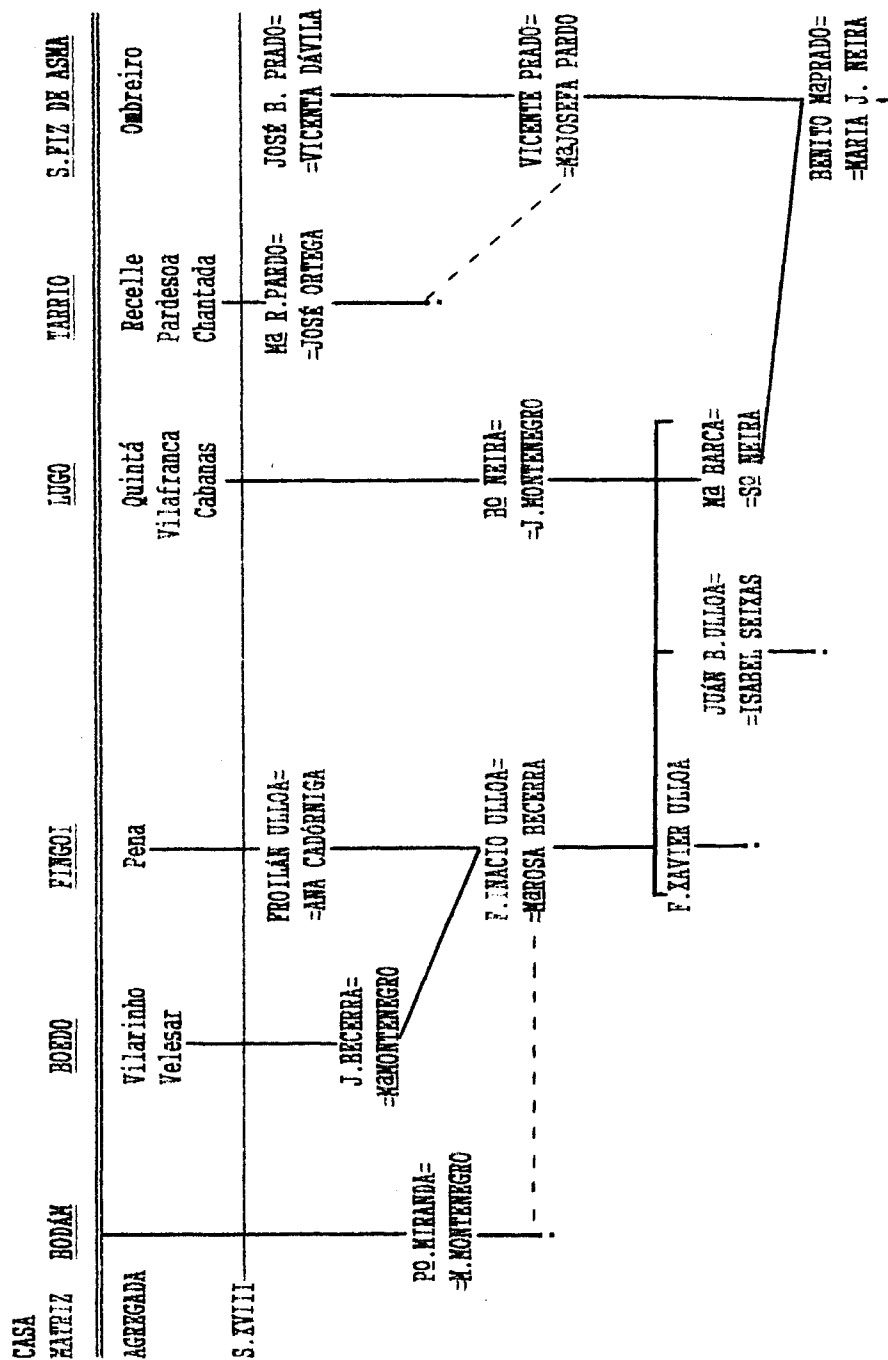
"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLII, Fascículo 107, Santiago 1995.

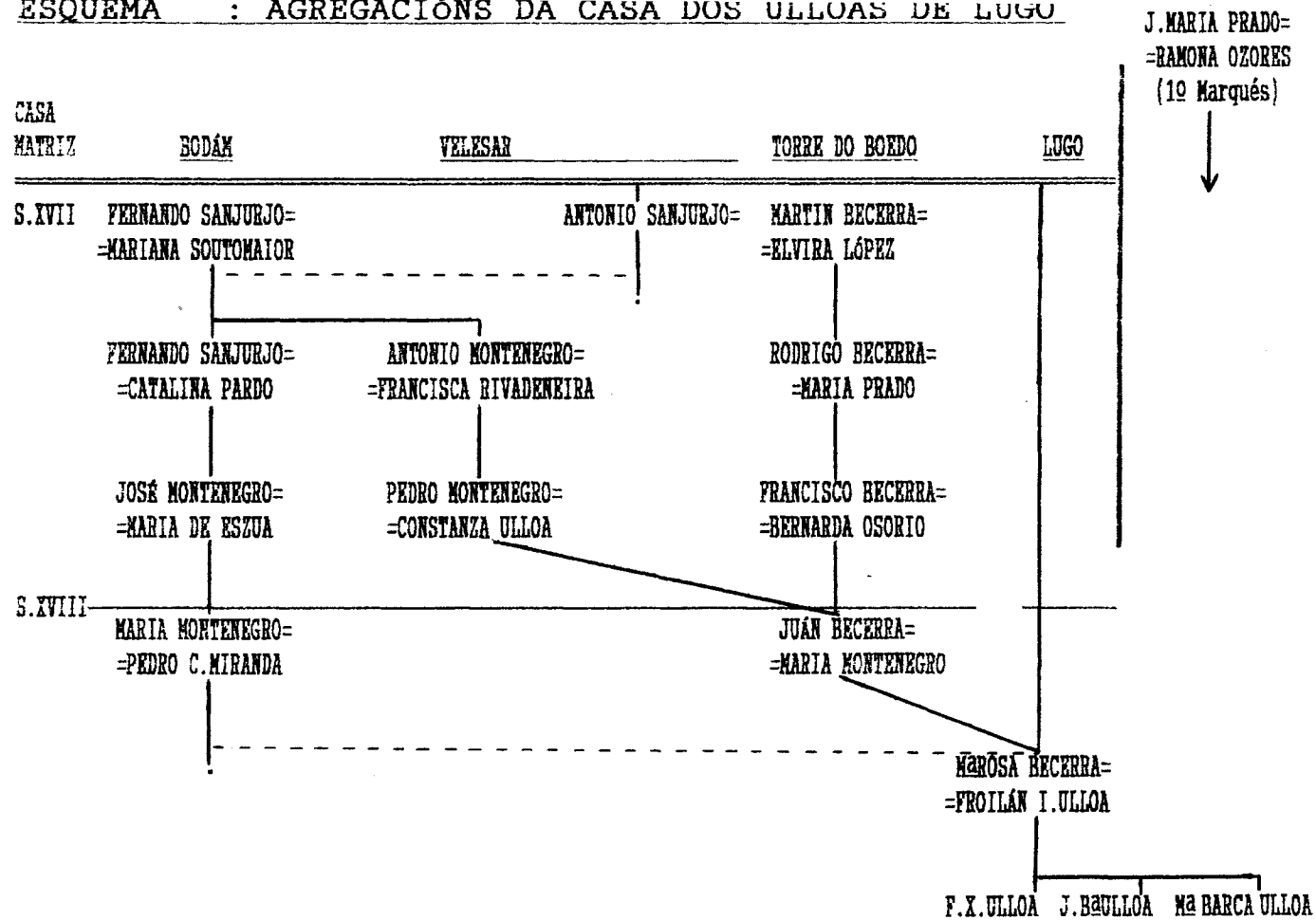
ESQUEMA 1. XENEALOXÍA DA C

↓
 SAM FIZ DE ASMA (ss. XVIII-XIX)

ESQUEMA : AGREGACIONES DA CASA DOS ULLOAS DE LUGO

Esquema 2: INCORPORACIÓN VINCLARES DA CASA DE S. FIZ (s. XVIII)

FORMACIÓN DOMINIAL

Aínda que a este respecto non podemos aventurar cifras exactas polo desigual da documentación, sabemos claramente que as propiedades de San Fiz províntes de subforos dificilmente superan o 3% e nunca o 5%, dividíndose o resto quer en patrimonio obtido por vía matrimonial quer en mercas de terras, foros, rendas e similares. Non imos entrar agora nos mecanismos de reprodución social da familia, encauzados fundamentalmente no matrimonio e indubidablemente os mais importantes no engrosamento económico da familia (como así amostrouse coas anexións vinculares de fins do s.XVIII), pois consideramos que son estratexias sociais de grande transcendencia, pero estas veñen dadas en última instancia por unha posición derivada das xenuínas e estritas estratexias económicas, as mercas. Estas deben ser analizadas diacrónicamente ao traveso das sucesivas xeracións da familia.

Estevo Tenreiro Varela en Chantada, foi a persoaxe que comezou a fervenza de mercas, efectuando unha ampla extensión dominial en base a 163 mercas de terras e rendas no periodo de 55 anos que abrangue o troco de século (1580-1635). Este petrucio foi o artífice da primeira expansión do dominio non só por extendé-la xeografía patrimonial nos arredores de S. Fiz, senón tamén por ser el quen determinou a fundación vincular, feita ás claras pensando na incorporación dos bens de Ombreiro e Lugo, de aí que asignara un vínculo ao seu neto Francisco Félix de Prado, e outro ao seu irmán José Arias de Gayoso y Prado, coas propiedades de San Fiz e Lugo respectivamente. Estevo Tenreiro comentara na escrita de fundación que os descendentes dos respectivos vínculos casaran entre si coa fin de manter unido o patrimonio, pero non foi necesaria tal estratexia, habida conta da morte do primeiro vinculeiro sen descendencia.

Vemos, xa que logo, como foi o último tramo do século XVI a época na cal se urde a trama que tece o primeiro petrucio coa fin de consolidala sua preeminencia. Este señor combinou catro factores á hora de engrandecela casa: 1º) A sua merca de terras, á orde de 2,96 por ano, que lle permitiu negociar un matrimonio vantaxoso; 2º) O casamento do seu fillo coa erdeira do patrimonio do coengo lugués Gómez Núñez de Gayoso; 3) A dobre fundación vincular baseada en criterios xeográficos en aras a unha expansión dominial diferencial; 4) O favorecemento do casamento colateral a fin de non dividilo patrimonio.

O homólogo de Estevo Tenreiro en Lugo era Gómez Núñez de Gayoso. Como xa vimos, este non era integrante directo da familia, pero a sua

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLII, Fascículo 107, Santiago 1995.

actividade non só revertiría finalmente na casa de San Fiz, senón que amais constitue un exemplo similar ao de Estevo Tenreiro no senso de que a súa política de mercas ten unhas pautas procedimentais e uns obxectivos similares. Ao igual que este, o coengo comezou outra fervenza de mercas na segunda metade do XVI, nunha zona distinta á chantadina, pero cun ritmo cáseque idéntico ao que ollabamos na mesma, ou sexa un número de 60 en 22 anos, o que supón un índice de actividade de 2'72 (TAVOA N°1). O proceso de consolidación patrimonial nos seus coutos xurisdicionais o realizou Gómez Núñez de xeito intensivo, de sorte que 21 mercas -quer dicir, o 39,6%- fíxoas no couto de Ombreiro, mentres que 13 delas -21,6%- se efectuaron no de Parada, de forma que un total do 56,6% das súas inversións foron centradas nas lindes dos seus coutos xurisdicionais, realizándose o resto das adquisicións en zonas próximas a estas ou á cidade de Lugo (MAPA N°1).

As inversións no eixo de Lugo-Ombreiro-Parada se continuarían cos descendentes do coengo. Así, Pedro Vázquez de Neira actúa nesta zona entre 1579 e 1601, efectuando un total de 39 mercas con unha media anual de 1,77. Esta sería a última xeración denantes da unión da liña familiar con San Fiz de Asma. Esta cristalizará no matrimonio entre Francisco Rodríguez Varela e María de Neira e Prado, quen tan só realizaron a exígua cantidade de 26 mercas durante o seu matrimonio. Esta baixa no ritmo de adquisicións podería ter a súa explicación na política fundacional da familia. Lembremos que os vínculos fundados por Estevo Tenreiro Varela eran dous e foran asignados a Francisco Rodríguez Varela -referímonos agora a un fillo do mesmo nome do propio Francisco Rodríguez- e ao seu irmán José Arias de Prado; feito que xunto coa morte prematura do primeiro, podería explicar a pouca importancia do seu pai na política adquisitiva.

Tanto é así que a xeración de José Arias e a súa muller, María del Castillo, sería a que definitivamente expandiría o patrimonio familiar, efectuando un total de 249 mercas entre 1629-1694 que implican unha media de cáseque catro -3,83- por ano. Nestas inversións se continúa insistindo na zona dos coutos xurisdicionais -un 25% das mercas fanse neles- así como en Lugo, pero neste caso diversificando a xeografía domínial ao traveso de novas aldeas abeirantes coa riveira. Nos achamos nestes casos con inversións pequenas e a veces pontoais, que a diferenza da centuria precedente non se concentran en zonas particulares, como acontecía con Ombreiro ou San Fiz de Asma.

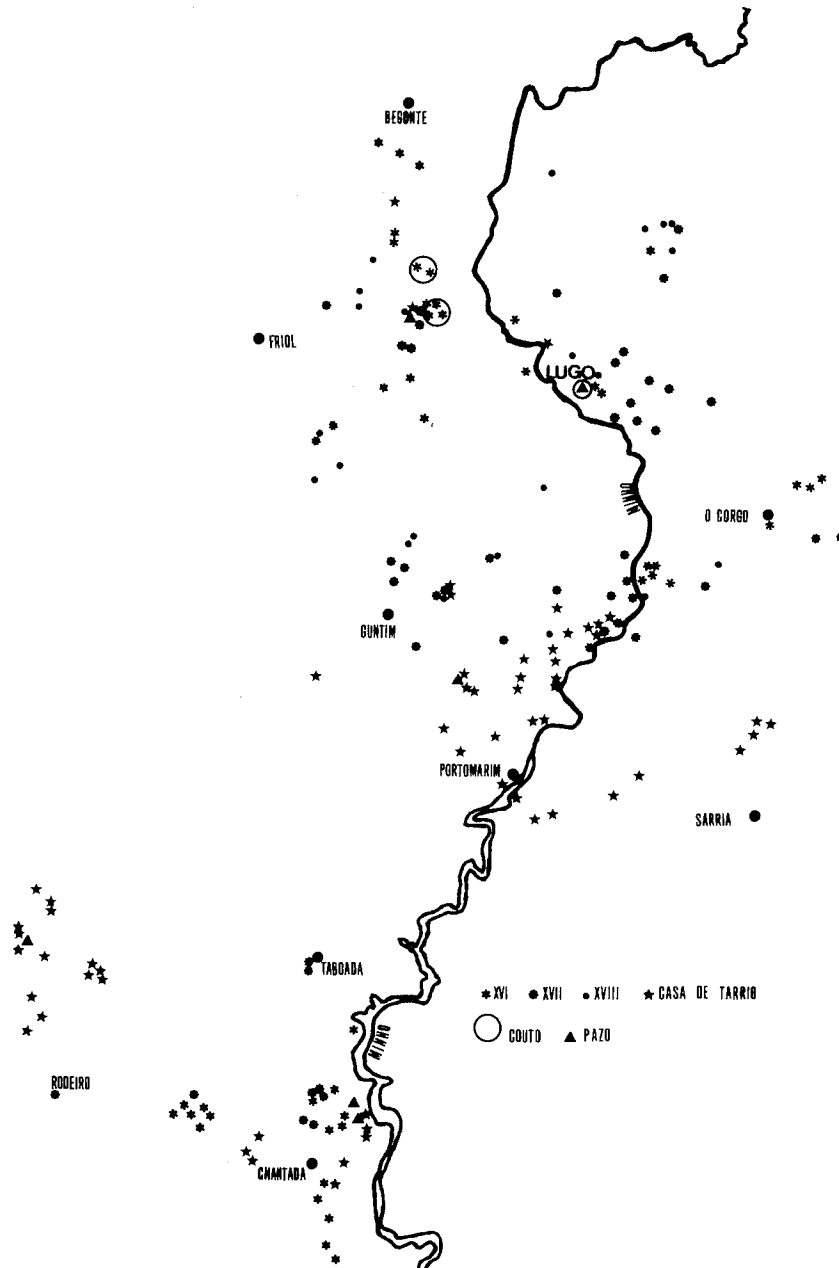
Nesta época é importante resaltar o importante rol xogado polo benefi-

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLII, Fascículo 107, Santiago 1995.

NOME	MERCAS	Nº	PERIODO	MVS
Gómez Núñez Gayoso (F)	60	2,72	1556-1578	226.704
Juán Fernández (F)	11	0'70	1552-1572	38.709
Pedro Vázquez Neira (F)	39	1,77	1579-1601	130.953
Estevo Tenreiro Varela	163	2'96	1580-1635	1.757.464
Francisco Rodríguez	26	0'55	1607-1654	142.499
José Arias de Prado e María del Castillo	249	3,83	1629-1694	2.877.277
Francisco Félix Varela	17	1,7	1600-1644	134.853
"Abad de Lousada"-1 (F)	18	1,1	1643-1659	119.663
"Abad de Lousada"-2 (F)	33	1,73	1659-1678	475.726
Francisco Arias Varela	61	1,60	1660-1698	750.296
José Benito Prado Lemos	163	4,52	1698-1734	2.163.891
"Abad de Lousada"-3 (F)	5	0'27	1714-1732	60.136
María Josefa Pardo	12	0'42	1764-1792	162.000
T O T A L	857	1,836 Med	1580-1792	-

(F) Familiares

TAVOA 1: NÚMERO DE MERCAS E ACTIVIDADE DE VINCULEIROS E FAMILIARES

MAPA 1. CASA DE S. FIZ. MERCAS

cio familiar de Santiago de Lousada, que situado ao sul de Chantada foi ocupado sucesivamente polo irmán e o fillo de Maria del Castillo, Esteban Varela e Prado, ámbolos dous do mesmo nome. Cando se consulta o arquivo da familia comeza a ser familiar a expresión:

«..venta que realiza X a Esteban Varela y prado en nombre de Maria del Castillo y Neira...»,

o que alén de indicar o rol inversor dos abades de Lousada, salienta un feito de grande trascendencia: a súa actuación como representantes da familia no proceso de merca de terras. Emporíso os tres abades que temos documentados efectuaron 18 mercas entre 1643 e 1659; 33 entre 1659 e 1678 e 5 entre 1714 e 1732, todas elas na zona de Chantada-San Fiz.

Os datos nos amosan, xa que logo, que dun xeito consciente os vinculeiros do século XVII invertiron masivamente no area luguesa, delegando a actividade no sul da provincia aos abades de Santiago de Lousada, delegados patrimoniais dos señores e evidentemente moito mais vinculados a estes que ao estamento que en teoría representaban. Estes comportamentos teñen un claro parangón nos resultados que tirou Baudilio Barreiro na comarca do Xallas. Neles xa destacou o «papel de mercadores de terras e directores de orquestra da política vincular» por parte dalguns cregos, o cal exemplificariase no vínculo de Álvaro Sampaio, fundado no 1609 e ao que se agregou tódala propiedade raiz adquirida polos cregos segundóns ao longo da súa vida, facendoo:

«...de buena gana, porque la costumbre, el afecto y la consideración del supremo interés familiar acallaban los instintos egoístas...»¹⁰.

Para a Casa de San Fiz, nesta época a expansión dominial foi brutal, correspondendolle a José Arias e Maria del Castillo un total do 29% das mercas efectuadas pola familia. Tal tendencia reflectese claramente nos GRÁFICOS 1 e 2, nos que o ascenso entre 1640 e 1670 supera con creces as rectas anteriores, protagonizadas tanto pola casa de Ombreiro como por Estevo Tenreiro Varela. A magnitude da recta de tendencia seria ainda

¹⁰ In BARREIRO MALLÓN, B; *La jurisdicción de Xallas en el...*; op cit, 1977, p. 561.

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLII, Fascículo 107, Santiago 1995.

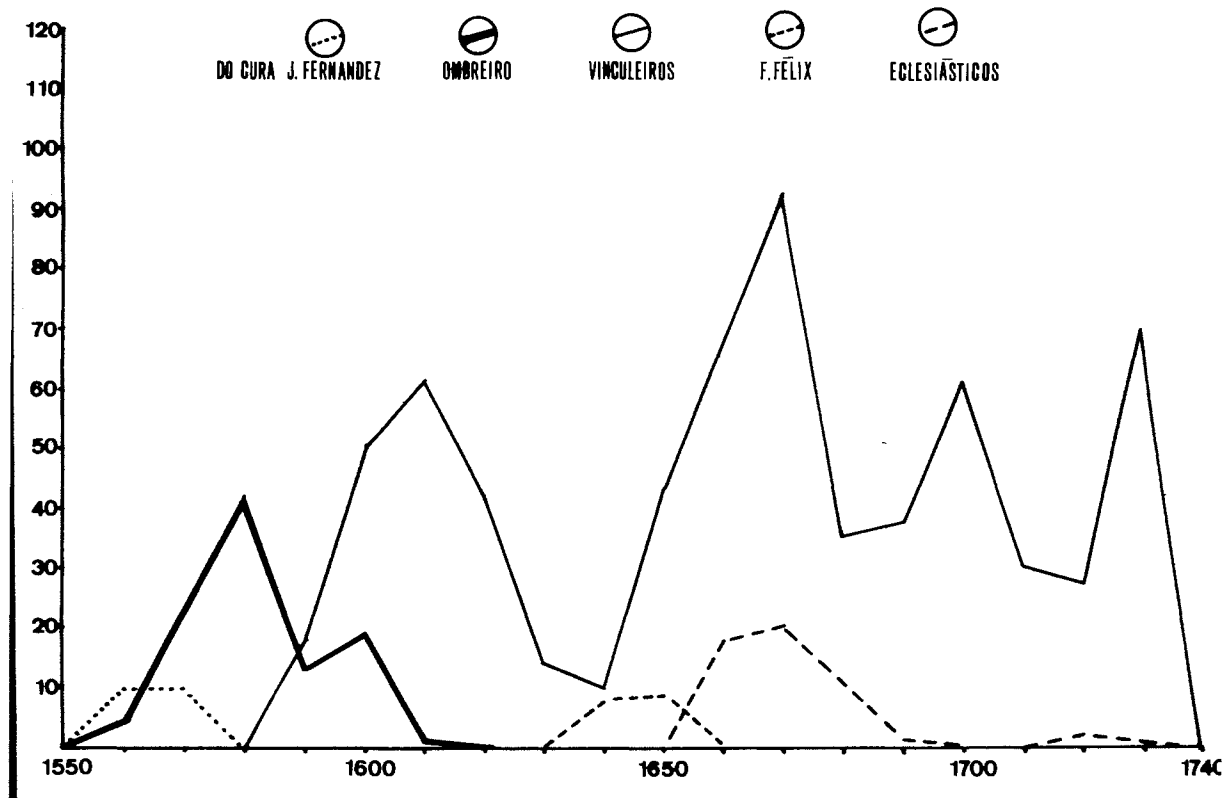

GRAFICO 1. MERCAS DA CASA S. FIZ. 1550-1740

GRAFICO 2. MERCAS XERAIS

mais esaxerada de computar na mesma as inversións dos eclesiásticos de Santiago de Losada, que inserimos no gráfico a traveso dunha liña discontinua longa. O século XVII remataria con estas trazas e coa actuación do fillo de José Arias e Maria del Castilo, Francisco Arias, quen con unha média de 1,60 mercas por ano entre 1660 e 1698, representa un pequeno colofón ao século XVII, claramente protagonizado pola actividade dos seus pais, tan intensa como longa en anos.

Nas centurias do XVI e XVII efectuouse a expansión e consolidación definitiva do dominio, asinandose mais do 75% da documentación. foi, xa que logo, nesta etapa inicial e média da casa cando tivo a súa etapa dourada a nivel de inversión, e neste senso a nosa periodización coincide en parte coa efectuada por Villares para Lagariños, só que cun retraso de 50 anos pois se ben é certo que o tramo 1580-1610 se amosra en ámbolos dous casos como un momento óptimo na actividade desenrolada polos 2 pazos, a terceira etapa da que fala Villares, e que chegaría ata o 1650, no noso caso alongase practicamente deica o 1700.

Poderiase falar de unha liña relativamente continuista na política desenrolada pola familia no século XVIII, centuria na que sobresa e outra personalidade senlleira: José Benito de Prado y Lemos (Vid. DOCUMENTO), home que capitaneou a expansión mais grande da historia familiar, non só pola inxente cantidade de propiedade raiz adquirida, senón tamén por selo programador da primeira absorción vincular da familia. No relativo á súa actividade, esta foi a mais intensa, ascendendo a 4,52 mercas anuais entre 1698 e 1734. Nesta época nos atopamos outravolta coa ampliación do rádio de influencia económica do dominio, extendéndose nos arredores do Miño deica Portomarin, e ancheando notoriamente o radio de influencia da Casa, claramente desbordado do primitivo núcleo de Lugo-Ombreiro e San Fiz de Asma.

No relativo ao resto do século, non merece maiores consideracións por mor do reducido da actividade inversora, tan só un pouco destacable no caso da seguinte vinculeira, Maria Josefa Pardo, muller de Vicente Maria de Prado, da cal temos documentados 12 protocolos de merca que constituen un escaso 1,40% total. Estas foron as únicas mercas deses anos habida conta que o seu marido foi absolutamente inactivo ao respecto. Cal é a explicación a tan gordo baixón?; evidentemente debense de buscar nos grandes problemas que a irmá de Maria Josefa Pardo, vinculeira do pazo de Tarrío, tiña para acadar descendencia, o que situaba á muller de Vicente Maria de Prado como virtual sucesora. A corroboración desta realidade non se produce ata 1789, onde o testamento do seu cuñado,

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLII, Fascículo 107, Santiago 1995.

En 5 de Abril de 1661 años. Por ante Donis Dho el
 Pareda P^o Pedro Lora de Milauze vecino de la p^o de
 Salba de Milauze vendio a D^o Maria del Castillo hija
 de Joseph Riza de Texada de Castaña seca, q^o hi
 poteca en el Coto q^o se dice de Sanouroso, y en otro, Lima
 Dreni, persequo, y m^o de m^o sobre q^o paga otra Texada
 de Castaña a la Compañia de Emprecio de Decenta, y
 nueve, y avellon = 31.

En 16 de Julio de 1658. ante Dho D^o el mismo vendio a
 Joseph Riza de Texada unafanga de Castaña seca, q^o hi
 poteca en el Coto, q^o se dice de Couros, y en otro de diez y
 ocho ducados =

En 6 de sep. de 1659. ante Dho D^o el mismo vendio el
 arriua vendio a D^o Juan Pareda Arzo de Lora, y a
 Cónada D^o del Castillo, transferado de Coto de
 Castaña, q^o hi poteca en el Coto de Sanjuto de Coto, y
 en otra de diez y ocho ducados =

En 30 de Mayo de 1644 años ante Anoncio Lopez de
 Mila D^o de num^o de cotari, Aibex e Azaquez, y Ca
 lina Perez v^o Migez vecinos del Lugar, y Coto de cotari
 unafanga de Castaña vendio al numero diez de las adquisi
 ones de Juan Felis de Prado =

En 16 de Julio de 1656 años ante Donis Dho el
 Gregorio Lorenzo vecino del Lugar, y Coto de cotari
 vendio a Joseph Riza de Prado, y a Milig unafan
 ga de Castaña seca de Venta anni, q^o hi poteca en el
 Coto, q^o se dice de Couros, y en otro de diez y ocho
 ducados =

En 5 de sep. de 1659 años ante Dho D^o el
 de Congo, vecino del Coto de cotari, y en otro de diez y
 ocho ducados =

Incerta es embleada en las adquisiciones que pinto. etc. etc. etc.
 necha de la ciudad de D^o Loren van de la casa de la Compañia
 de Castaña de mil ciento quarenta y nueve, y m^o de embleadas en
 otros ducados y m^o de vino: nuevecientos de Castañas y otros de
 los embleados de D^o D^o Joseph Riza de Texada de cuatro mil de
 en noventa y seis y en Cing. y otros de D^o de cinco de Cing.
 de D^o de Castaña: y diez ducados de vino = Cing. Quatro mil

Juán Bautista Torres, declaraba herdeira á súa muller por falla de descendencia; asignado esta un ano depois por herdeira á súa irmá Maria Josefa Pardo. Coidamos que isto debe ter sido en conta á hora de valorar na súa xusta medida a cativa política inversora da segunda metade do século XVIII e a grande incidencia da expansión dominial na zona da capital, deixando de lado o núcleo chantadino, que neste século tan só se engrosa por mor da fusión coa Casa de Tarrío, cuxa xeografía dominial, como ben se ve no mapa que adxuntamos, se amolda perfectamente á existente na Casa de San Fiz.

En resumidas contas, a Casa de San Fiz levou a cabo entre 1580 e 1792 un total de 857 mercas, o que implica unha media de 1,8 por ano, con un desembolso absoluto de 9.040.171 maravedis.

OUTRAS CONSIDERACIONES

Imaxinamos aos nosos petrúcios inseridos no negocio das mercavendas, presentándose así a propia actividade notarial como un inequívoco síntoma de alta posición social. Non en van, a inmiscusión continua no mercado da terra implica un activo coñecemento das circunstancias deste e un certo control da comunidade, xa que o endevedamento campesiño figura entre as principais causas deste trafego. De aí que as élites foran as máis asíduas visitantes das escribanías. Os datos de Compostela son sinificativos, pois alí o 3'5% da poboación orixinou o 31'5% das actas notariais, de xeito similar a como realizan os formadores do noso dominio¹¹.

Revisado o proceso inversor, se presentan as constantes e problemas que posúe o tratamento das mercas en familias fidalgas. Así, por exemplo, coñecéalo ritmo de merca-vendas de terras a través dos arquivos nobiliarios resulta máis complexo que facendoo co valeirado dos fondos de protocolos, habida conta de que non tódala documentación relativa a vendas depositada no arquivo que manexamos garda relación directa cos vinculeiros da familia. Ou sexa, que en contra do que cabería agardar, non tódalas

¹¹ EIRAS ROEL, A; «Las élites urbanas de una ciudad tradicional: Santiago de Compostela a mediados del siglo XVIII»; In *II Coloquio de metodología histórica aplicada*; Universidade de Santiago, 1984, p.119.

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLII, Fascículo 107, Santiago 1995.

mercadas son efectuadas polos vinculeiros da casa, nen sequer por familiares directos ou indirectos a estes¹². Das 1081 escritas de venda rexistradas temos identificadas 857, quer dicir un 79,3%, entre as cais incluímos aquelas realizadas por familiares en diverso grao dos vinculeiros pois algúns deles exercen como axentes patrimoniais do petrúcio. É importante facer esta salvedade en aras á metodoloxía, por canto a pesares de que no tratamento estatístico incluímos unicamente as mercadas efectuadas por membros da casa, resulta desconcertante a aparición de persoas alleas á mesma, se ben isto parece ter unha explicación lóxica¹³.

No relativo ao obxecto da venda, son na súa maioría alodios, rendas e casas, aptos de ser cedidas posteriormente en foros ou arrendos por parte do mercador, en moitas ocasións ao propio vendedor da propiedade¹⁴. Mais do 97% das propiedades están libres de pensión a directos

¹² No seu estudo sobre os arquivos nobiliarios Olga GALLEGO concluíu que «...en ocasións por causas moi diversas incorporáronse outros fondos totalmente alleos á familia, como acontece nas tutelas e testamenteiros desempeñados por algun membro da nosa familia, que poden dar orixe á incorporación destes arquivos a un arquivo familiar co que non manteñen nengunha relación de parentesco...». In GALLEGO, O; «Os arquivos da nobreza e o seu tratamento arquivístico»; In *Conservá-la memória*, Arquivo do Reino de Galicia, A Coruña, 1993, p.68

¹³ Non existe unha explicación única senón múltiple: por unha parte atopamos protocolos que inclúen mercadas de terras circundantes ás da familia, de forma que ou ben estaríamos ante un controllo documental das transferencias inmobiliarias en zonas dominadas territorial ou xurídicamente polos vinculeiros, ou mais ben ante o acaparamento de tódala documentación referente a aquelas propiedades que pasaron finalmente a engrosalo patrimonio familiar, como é o caso de moitas leiras próximas a este [ARG, FP, Leg.7, Fol.2].

Nesta liña tamén constatamos protocolos que conteñen vendas de terras que non nesa venda, pero si en posteriores irán parar ao vínculo, e que polo tanto introducen nomes de mercadores e vendedores descoñecidos para o investigador [ARG, FP, Leg.52, Fol.2]. A posibilidade de que a nosa familia acollera a documentación relativa a preitos por terras que aconteceran no seu señorío xurisdiccional non nos convence, pois a documentación non identificada se corresponde tamén a zonas imunes do mesmo. De aí que nos inclinemos a considerar que estes protocolos respontan a un exhaustivo controllo da propiedade da terra, incluso previa á incorporación por parte da familia.

¹⁴ Vid. por exemplo: ARG, FP, Leg.21, Fol.1

domínios¹⁵, correspondéndose unha pequena parte a herdanzas -1,6%- e un 36,92% a rendas (TAVOA N°2). As modalidades destas últimas semellan ser dúas, por unha parte nos atopamos cunha pequena porcentaxe de rendas que vendense na súa totalidade, ou sexa, abranguendo a totalidade do dominio directo e constituíndose, xa que logo, en auténticas vendas de foros¹⁶, e que para San Fiz suman un 8,91% do total. Pero a meirande parte das mercas de rendas se corresponden con porcións de foros, tal e como podemos ollar en casos paradigmáticos onde se merca parte dunha renda, e posteriormente se volta a mercar un anaco maior¹⁷. Consideramos que estas transaccións deben de ser consideradas porque aínda que non supoñen a posesión dun foro, si implican a percepción dunha pensión, xunto á cal se pode adxuntar unha hipoteca sobre a propiedade. Para valorar estas rendas é fundamental entendéla territorialidade anexa a moitas delas, a cal non sempre se especifica claramente¹⁸, pero si indirectamente cando se fai expresión minuciosa da propiedade e do lugar de onde provén a renda en cuestión. As variedades poden ser múltiples, dende pequenas propiedades vendidas por posuir un dominio directo moi repartido¹⁹; vendas de propiedades que logo se ceden en foro ao vendedor

¹⁵ O cal indica que a pequena propiedade campesiña estaba relativamente estendida nalgunhas bisbarras galegas. Así, alomenos 1/4 da superficie cultivada e ata un 40% en ocasións é conceptualizada no Catastro de Ensenada como pequena propiedade parcelaria. Coidamos que os altos índices de protocolarización de merca-vendas, que se prolongan ao longo do Antigo Rexime, son un indicio desta realidade. In SAAVEDRA, P; *A Galicia do Antigo Rexime, economía e sociedade*; In *Historia de Galicia*, Hércules, A Coruña, 1993, p. 364

¹⁶ Un exemplo temo-lo nunha venda de 1602 efectuada por Pedro Fernández de San Julián ao bacharel Pedro Vázquez de Neira, segundo a cal o primeiro vendelle ao segundo «...dos fanegas de trigo por la medida de Avila segun se le pagaban de renta por la cortiña sita abajo de la fuente de la Magdalena y junto al primer portal y puerta del agro del palacio de Miraflores...». ARG, FP, Leg. 7, Fol. 17

¹⁷ Así, en 1584 Fernando de Galdo Herrador vendeu-lle ao coengo Pedro Ares de Neira «...dos fanegas de pan de renta sobre el lugar llamado da laja que labrava Bartholome da Laja y porque le pagaba anualmente doce fanegas de centeno, un puerco cebado y otros servicios...»; meses máis tarde o mesmo vendedor vendía-lle ao mesmo mercador «...una fanega mas de pan de renta sobre el expresado lugar...»; repetíndo-se a operación un ano máis tarde con outra fanega de pan, e meses despois con outras dúas. ARG, FP, Leg.7, Fol.17

¹⁸ Un exemplo onde si fai-se vemolo en ARG, FP, Leg. 52, Fol. 1

¹⁹ ARG, FP, Leg. 52, Fol. 1

B E N 1550-1574 1575-99 1600-24 1625-49 1650-74 1675-99 1700-24 1725-49 T O T A L

RENDAS	12 42,8%	18 14,2%	47 44,3%	41 6,2%	98 50,2%	26 20,6%	39 36,4%	6 27,2%	287 36,9%
CASAS	0	7 5,5%	3 2,8%	1 1,5%	7 3,5%	8 6,3%	4 3,7%	5 22,7%	35 4,5%
LUGARES	4 14,2%	29 23%	16 15%	6 9%	16 9,2%	7 5,5%	2 2,8%	4 18,1%	87 11,2%
LEIROS	7 25%	34 26,9%	10 9,4%	10 15,1%	28 14,3%	41 32,5%	21 19,6%	4 18,1%	155 19,9%
PRADOS	1 3,5%	1 4,7%	1 0,9%	1 1,5%	8 4,1%	9 7,1%	10 9,3%	0	31 3,9%
SOUTOS	1 3,5%	6 6,8%	8 7,5%	0	3 1,5%	2 1,5%	2 1,8%	0	22 2,8%
VIÑAS	0	9 7,1%	12 11,3%	2 3%	18 9,2%	15 11,9%	0	0	56 7,2%
HERDANZA	0	2 1,58%	2 1,8%	1 1,5%	2 1%	2 1,5%	4 3,7%	0	13 1,6%
MÚLTIPLE	2 7,1%	17 13,4%	5 4,7%	3 4,5%	7 3,5%	11 8,7%	22 20,5%	2 9%	67 8,8%
VARIA	1 3,5%	3 2,3%	2 1,8%	1 1,5%	6 3%	5 3,9%	2 1,8%	1 4,5%	21 2,7%
TOTAL	28 100%	126 100%	106 100%	66 100%	195 100%	126 100%	107 100%	22 100%	776 100%

TABOA 2.
TIPOS DE BENS MERCADOS POLA CASA DE S. FIZ DE ASMA (1575-1750)

-actuación típica para os casos de endevedamento²⁰-, ou casos de vendas que inclúen nun mesmo protocolo propiedades numerosas²¹.

É preciso insistir na similitude mais que formal existente entre as mercas de rendas e os censos, habida conta de que a operación que se produce nun e noutro caso resulta paralela: a cesión duns cartos a troques dunha renda en especie que actúa a xeito de interese; tan só a asimilación estrita aos censos adoce da definición concreta da súa calidade de redimibles, e isto é así porque a renda o que busca é perpetuarse «para sempre xamas», de aí non só a utilización desta cláusula nos protocolos, senon tamén o detallismo con que se sinala o lugar concreto de procedencia da renda, en que se vai pagar ou incluso onde debe de ser posta, etc...²².

A evolución diacrónica e a presión sobre a propiedade da terra podemola ollar brevemente facendo a micro-historia do lugar das Flores no couto de Ombreiro. Posuimos unha pequena documentación deste a partir de mediados do século XVI, atopándonos con dez escritas de venda, boa parte delas protagonizadas por Jácome Flores, labrego que posúe numerosas propiedades que vende sucesivamente ao longo do século a prol fundamentalmente de Basco Rois, individuo ao que vemos mercando diversas herdades e rendas no lugar entre 1572 e 1577. Un ano antes desaparece de cena este inversor e véese substituído por Gómez Núñez de Gayoso, a quen observamos mercando posesións de Jácome Flores e Domingo Regueiro, os cais venden pequenas porcentaxes das súas

²⁰ ARG, FP, Leg.21, Fol.1.

²¹ ARG, FP, Leg.21, Fol.7

²² A pesares do reducido da amostra é interesante observar como para o Xallas o 60'7% das rendas as mercan burgueses ou fidalgos, e o 17'8% entidades eclesiásticas, mentres que o 21'5% xentes do comun. BARREIRO MALLÓN, B; *La jurisdicción de Xallas en...*; op cit. p.501.

No caso do Salnés, considerouse o desenrolo das vendas de rendas entre 1650 e 1750 como unha resposta máis á presión demográfica (...) Feitas a modo dun censo toscos, o carácter fortemente especulativo desta forma de empeño a convertirlas tamén en recurso de última necesidade. PÉREZ GARCÍA, J.M; *Un modelo de sociedade rural de Antigo Régimen en la Galicia costera: La península del Salnés*; Universidade de Santiago, 1979, p.364

De aí tamén a catividade das rendas vendidas, responsábeis en grande parte da hiperfragmentación do terrazgo. En Mondoñedo as explotacións campesiñas chegaron a reducir entre os séculos XVII e XVIII entre un 10 e un 40%. SAAVEDRA, P; *Economía, política y sociedad en Galicia. La provincia de Mondoñedo, 1480-1830*; Xunta de Galicia, Santiago, 1985, p.219.

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLII, Fascículo 107, Santiago 1995.

propiedades segundo as circunstancias a que se ven sometidos. O proceso de inversión nas terras continua no primeiro cuarto do século XVII e deten-se até os anos 1665-66, onde se documenta unha febril actividade de vendas, -entre as que destacan as realizadas por Francisco López en 1666, quen nun primeiro momento vende boa parte das súas propiedades e meses máis tarde diante das dificultades económicas fai o mesmo cunha pequena renda- que revirten na súa meirande parte a María del Castillo Neira. Este proceso, que resposta a unha crise de subsistencia, modera-se camiño do XVII até que no 1699 documentamos a actividade inversora de José Benito de Prado, quen en 1703 somete ao lugar a un apeo, logo do cal parte do mesmo é arrendado en 1710 a Santiago Saja por un espazo de 9 anos, transcorridos os cais o vinculeiro decide aforalo mesmo a Antonio Burgo cunha pensión anual de 10 fanegas de centeo.

A micro-historia do lugar correspóndese a groso modo coa macro-historia dominial na que logo dun agudo proceso de expropiación campesiña na segunda metade do XVI que se completa con diversas crises da propiedade campesiña do XVII, continua unha actualización das rendas e o control da propiedade por parte do dominio de José Benito de Prado no século XVIII.

Con estas mercas a familia pretende asentarse o carácter rendista da súa economía e emporiso renúnciase á posesión do dominio útil da propiedade, que tan pronto como é adquirido cedese en foro ou en arrendo coa intención de só perceber a renda pertinente.

A circunstancia de que o noso dominio sexa un máis dos varios que compiten no Antigo Réxime pola súa expansión reflíctese no tipo de mercas realizadas. Isto é así porque observamos un correlato entre a progresiva perda de protagonismo da propiedade alodial e a porcentaxe de mercas de rendas sobre o total, entendéndose que o aumento desta porcentaxe correrá inversa á diminución das inversións en propiedade alodial. Na TÁVOA Nº2 manifestase unha menor importancia das mercas de rendas no século XVI que no século XVII. Os datos que apresentamos para o área de San Fiz son parellos aos que atopou Villares nas mercas realizadas polo mosteiro de San Salvador de Chantada entre 1556 e 1582, das cais un 58'7% se corresponden a rendas, mentres que nas mercas realizadas por Estevo Tenreiro Varela no século XVI a porcentaxe ascende ao 57'14%. Pola súa parte, a proporción de lugares mercados reduce considerablemente dende o 18,6% de 1550-1600 ao 12% de 1600-1650.

A estas alturas da exposición, a importancia das mercas de terras na formación deste dominio fidalgo danlle senso a reveladoras informacións

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLII, Fascículo 107, Santiago 1995.

como a fornecida por GONZÁLEZ DE ULLOA no século XVIII ao comentar que:

«...o méio seguro, indefectible para dar fin, cabo e arruinar unha freguesia é que o abade comece e prosiga a mercar nela, pois con poucos cartos mercará moito...»

González de Ulloa observa como en ocasións os simples gastos dun funeral e as dévedas por el contraídas determinaron a venda de parcelas, saíndo de aí algúns vínculos²³.

Este dato insiste na importante dimensión social das mercas de terras. Nada mellor que as transaccións de rendas que se desenrolan ao longo do Antigo Réxime para comprendé-la dimensión do endevedamento campesiño. Temos testemuñas deste proceso non só con casos nos que se venden rendas de xeito repetitivo e insistente en anos consecutivos, o cal indicaría unha situación crítica por parte do campesiño e colocaría as vendas de rendas como unha saída ocasional, pontoal e para saír do paso -de aí as vendas de poucas cantidades de rendas un ano tras outro-. Tamén temos o exemplo dos testamentos de personaxes da nosa documentación, como Juan Fernández, Men Vásques de Chantada e outros, nos que aparecen numerosas rendas en memorias de dévedas que non son mais que consecuencia de mercas realizadas aos pagadores.

No caso da Asturias este xeito de actuar parece ter sido moi comun pois como explica Barreiro, en tódolos casos coñecidos de fundacións de vínculo produxose previamente unha notable inverson en bens raíces²⁴. Unha pequena cata feita polo mesmo autor na bisbarra do Xallas confirmaba esta tendencia para o área noroccidental da Galiza, observándose como boa parte dos mercadores eran cregos ou xentes con Don²⁵.

²³ In GONZÁLEZ DE ULLOA; *Descripción de los estados de la casa de Monterrey en Galicia*; C.E.G. Anexo IV, Santiago, 1950, p.158

²⁴ Acompañados ou non de elevadas cantidades de cabezas de gando e cáseque sempre de xuros ou cárregos municipais que incorporaron ao morgado. BARREIRO MALLÓN, B; «La nobleza asturiana ante la muerte y la vida»; In *Actas del II Congreso de metodología histórica aplicada*, Universidade de Santiago, 1984, p.58.

²⁵ De 150 contratos entre a segunda metade do XVII e o XVIII, o reparto sería o seguinte: Labradores 26'6%; cregos 13'31%; fidalgos e burgueses 42'6% e indefinidos 17'6%. As causas das vendas serían no 61'1% por pura necesidade. De aí que como vese

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLII, Fascículo 107, Santiago 1995.

Como adoita a ser habitual nestes casos, o promédio de vendas aumentaria de xaneiro a máio, baixando posteriormente entre xuño e agosto e proseguendo unha terceira etapa de índices médios²⁶.

Este fenómeno en absoluto é alleo a outros procesos de formación dominial acaecidos fóra da Galiza, como constatou García SANZ para o caso de Segovia xunto con outros historiadores²⁷. Coincidimos, xa que logo, co apuntado por Pegerto SAAVEDRA para Mondoñedo no senso de que os principais beneficiados da expropiación campesiña foron os fidalgos e os seus ascendentes²⁸.

Para o exemplo que estamos a tratar, a comprobación desta hipótese é factible ao traveso da inversión en maravedís efectuada pola casa nos principais anos da súa actividade. Deste xeito decididimos agrupá-las inversións por anos, deflactando posteriormente as mesmas en relación co prezo do centeo na comarca da Ulla²⁹ para desta sorte obter un índice homoxéneo, que a falla dunha deflacción mais axeitada para as terras de Lugo, alomenos nos permita intuirlas tendencias globais.

Os datos tirados anualmente permiten comprobar como a inversión variaba nunha alternancia que incluía temporadas de 5, 6 ou 7 anos de

no caso de San Fiz, a meirande parte das fincas vendidas sexan de dimensións reducidas, nunca superiores aos tres ferrados, suficientes para saír adiante en épocas de apuros. BARREIRO MALLÓN, B; *La jurisdicción de...*; op cit. p. 500

²⁶ vid TILVES DIZ, J; «Las compra-ventas de tierras en la comarca compostelana en los siglos XVII-XVIII: Planteamiento metodológico y resultados de conjunto»; In II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada, Universidade de Santiago, 1984, p. 437

²⁷ García Sanz non duvida colocar á cabeza dos mecanismos de concentración de terras á merca de parcelas e as operacións de creto aos campesiños «...que perdían a propiedade da súa terra no trance e nas donacións e mandas pias ás institucións eclesiásticas...» (vid. GARCÍA SANZ, A; *Desarrollo y crisis del Antiguo Régimen en Castilla la Vieja. Economía y sociedad en tierras de Segovia, 1500-1814*, Akal, Madrid, 1977, p. 270). O mesmo se ollou para o caso valenciano de Alfara, onde durante o Antigo Réxime o señorío mercou incesantemente fanegas de terra, atestiguándose tamén un endevedamento campesiño previo sempre á venda (in PESET & GRAULLERA & FERNANDA; «El señorío de Alfara del Patriarca, 1601-1845»; In *E.H.C.P.V.* nº 2, Universitat de Valencia, 1981, pp. 38-40). Tamén as casas grandes recorriron á merca de terras e señoríos de forma continua ao longo da súa historia (vid CARRASCO MARTÍNEZ, A; *El régimen señorial en la Castilla moderna: las tierras de la Casa del Infantado en los ss. XVII y XVIII*; Universidad Complutense, Madrid, 1991, p.243).

²⁸ In SAAVEDRA, P; *Economía, política y sociedad...*; op cit. p. 442

²⁹ Datos obtidos de: REY CASTELAO, O; *Aproximación a la historia rural en la comarca de la Ulla (siglos XVII y XVIII)*; Universidade de Santiago, 1981, p. 263

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLII, Fascículo 107, Santiago 1995.

actividade afastadas por anos de parálise. A comprobación de se existe algunha relación entre estes dentes de serra e o prezo do cereal podería revelar ou non unha influencia decisiva da coxuntura agrícola no ritmo inversor da Casa, para o cal decidimos comparar no GRÁFICO Nº 3 a inversión en mercas deflactada, co prezo do centeo na Ulla.

O primeiro que se salienta é que non existe unha relación directamente proporcional entre o aumento do prezo do centeo e a baixa ou a alza no ritmo e cuantía das inversións, existindo épocas como a de 1687 ou 1695 onde os prezos altos se corresponden con baixas importantes na contratación de mercas e viceversa. Non embargantes, a tendencia xeral non é a citada; quer dicir, as temporadas de prezos altos non adoitan a se corresponder con baixas na inversión das terras, de xeito que por norma xeral se observa como os anos de prezos elevados dan orixe a un incremento máis ou menos sinificativo nos maravedis invertidos pola familia na súa formación dominial. Así se ve perfectamente nos alzas de 1613, 1617, 1631, 1643, 1653, 1675, 1680, 1699, 1722 ou 1725. Desta forma, serían as temporadas de carestía, quer dicir de prezos altos, nas que a Casa tendería xeralmente -que non automaticamente- a invertir máis cartos na merca de terras. A que se debe isto?.

Coidamos que a explicación pasa polo mecanismo de extracción de beneficios. Este, estaba maioritariamente na percepción de rendas anuais nunha cuantía que en 1790 consistía en 268 hls de cereais, 249 de viño, 14.926 mvs e 368 servizos. Sabemos que esta cantidade era similar á que cobraba a Casa un século antes, de xeito que se comprende desta sorte a importancia que tiña a venda de cereais á hora da extracción do beneficio económico, se consideramos lóxicamente que tal cantidade sería moi superior á que necesitarían os vinculeiros para seu consumo e o dos seus contratados. Se temos en conta que esta venda de rendas se regulaba segundo a alza ou baixa dos prezos, potenciando as saídas ao mercado en meses de soldadura e armaceando stocks dun ano para outro, non é difícil concluir que nas épocas de carestía, os prezos altos e a dispoñibilidade de reservas implicarían pingues beneficios para os vinculeiros.

Segundo os datos expostos na gráfica, no caso de San Fiz parece cumprirse a máxima labroussiana que indica que o alza de prezos compensa con creces a baixa da produtividade e traduce un aumento da renda³⁰.

³⁰ Vid. LABROUSSE, E; *Fluctuaciones económicas e historia social*; Tecnos, Madrid, 1980, p.192

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLII, Fascículo 107, Santiago 1995.

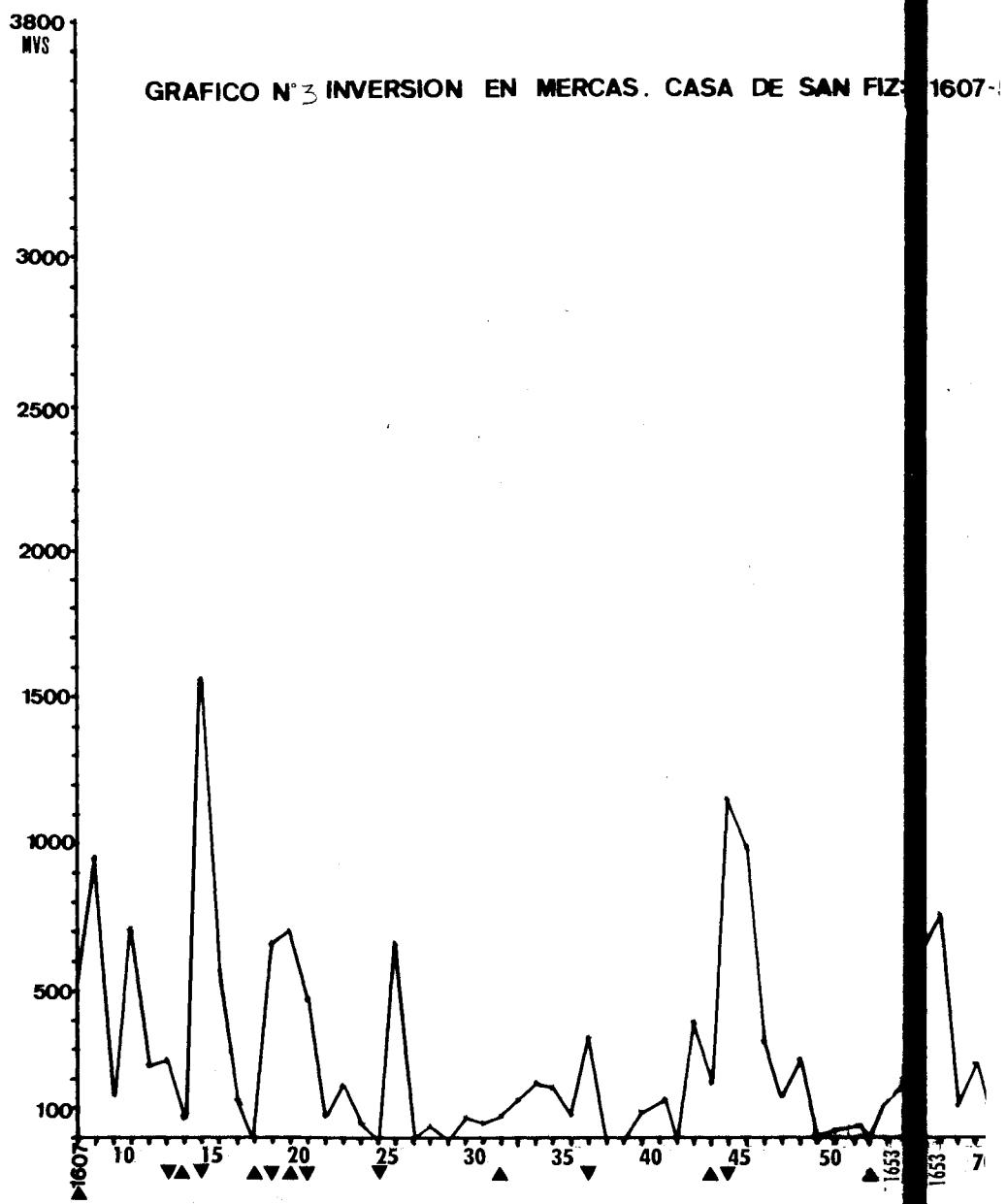
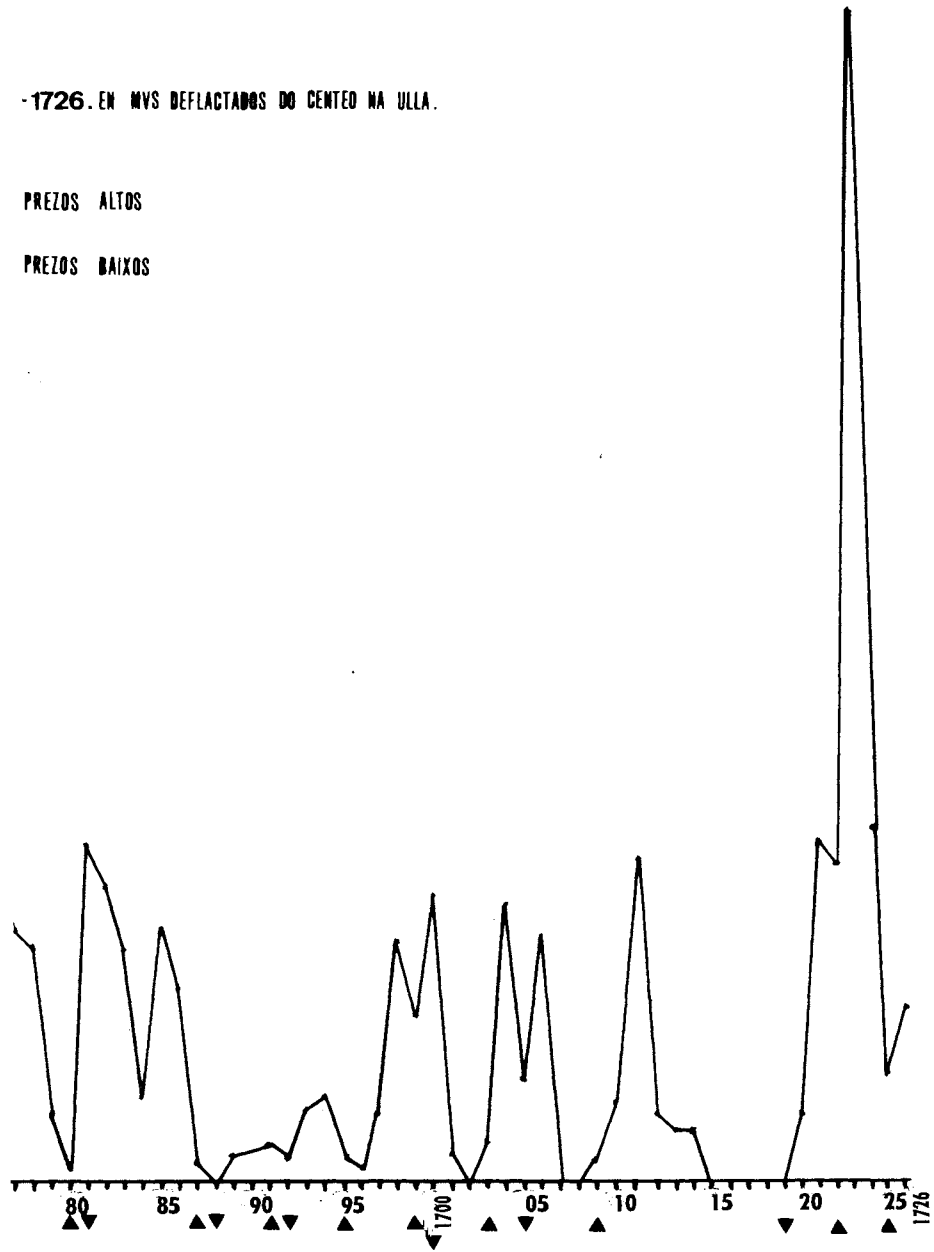

GRÁFICO 3: INVERSIÓN EN MERCAS. CASA DE SAN

-1726. EN MVS DEFLACTADOS DO CENTEO NA ULLA.

PREZOS ALTOS

PREZOS BAIXOS

1653 / 1668-1726. En MVS deflactados do Centeo na Ulla.

Nesta regra introducese a variable da produtividade, a cal evidentemente baixaría en épocas de crises de subsistencias e similares. Esta baixa da produtividade influiría positivamente na economía dos nosos fidalgos de dúas formas: A) Indirectamente, vendose obrigados os campesiños a acudir ao mercado e mercar o cereal caro ao non ter reservas para o consumo e tampouco para a satisfacción das rendas; B) Tendendo a vender mais terras e rendas para sacar capital suficiente co que acudir ao mercado. Evidentemente desta expropiación os propios facendados serían os mais beneficiados.

Entendese agora que a grave crise de subsistencias de 1710³¹ se acompañara para o dominio de San Fiz dun incremento importante nas cantidades desembolsadas en transaccións. A bonanza dos poderosos se correspondía co desolador panorama que ofrecían para aqueles anos as terras de Galicia:

«...Me traspasa el corazón ver en nuestra ciudad, segunda y nueva Jerusalén, trasladada en trenos lastimosos la lamentación de Jeremías; un pueblo que gime y se lastima por la carestía de pan; unos que agonizan sufocados del hambre; otros que se caen de miseria; los niños palpitando entre el árido pecho de la madre; los párvulos pidiendo pan, sin haber quien lo distribuya. Mucho me duele y conduele tan funesta calamidad...»³².

A pesares dos indicios apuntados, non podemos entendélo rimo das mercas e as inversións económicas verbo unicamente dos prezos e da oferta e da demanda, non só polo perigoso da adopción de unha única perspectiva³³, senón pola importancia que na familia teñen outros factores como a personalidade dos individuos ou as vicisitudes da estratexia social, fundamentalmente o matrimonio. Non é obxecto deste artigo pormenorizar nestes aspectos, pero sirva a súa mención para precisar que na administración dominial se percebe con claridade o maior encono de determinados vinculeiros como José Arias ou José Benito de Prado fronte ao abandono doutros como Pedro Vázquez ou Francisco Arias. Por outra parte,

³¹ Vid. REY CASTELAO, O; *Aproximación a la...*; op cit. p.293

³² Declaracións do arcebispo Monroi en 1710 recopiladas por LÓPEZ FERREIRO, A; *Historia de la S.A.M.I. de Santiago de Compostela*; Santiago, 1905, p.251

³³ Vid ao respecto, LEVI, G; *La herencia inmaterial*; Nerea, Madrid, 1990, p.98

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLII, Fascículo 107, Santiago 1995.

salientemos outravolta a súpeta detención nas inversións da Casa con Vicente Maria de Prado, precisamente aquel cuxo casamento implicou a incorporación do pazo viciño de Tarrío. Quer dicir, que independentemente da oferta e da demanda, xogan outros factores por veces moi importantes, o cal non obsta para considerálas inversións en terras como a primeira e, por isto, importantísima estratéxica familiar de formación dominial, non só en San Fiz, senón tamén noutras casas fidalgas.

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLII, Fascículo 107, Santiago 1995.